

УДК 338.488:640.4(4+5)(091)

ЛОГІСТИКА В СФЕРІ ГОСТИННОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

І. Смирнов

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна*

Розкрито історичні взаємозв'язки в розвитку готельно-ресторанної справи та транспортно-логістичної діяльності (сучасною термінологією). Показано істотну роль геологістичного чинника в формуванні та функціонуванні стародавніх готельно-ресторанних закладів Європи (за часів Давньоримської імперії) та в державах Азії, в тому числі на території сучасної України.

Ключові слова: сфера гостинності, логістика, готель, готельно-ресторанний бізнес, транспортно-логістична діяльність.

Логістика в готельно-ресторанному бізнесі (ГРБ) – ще один прикладний напрям логістичної теорії та практики, який ілюструє значний потенціал логістики для підвищення ефективності кожного окремого виду підприємництва незалежно від того, пов'язаний він зі сферою матеріального виробництва (промисловість, агробізнес, будівництво) чи зі сферою послуг (торгівля, банківська справа, туризм, транспорт, ГРБ тощо). Разом з логістикою туризму логістика в ГРБ утворюють підрозділ логістики послуг, а саме – логістику в сфері гостинності. Своєю чергою, структура логістики в ГРБ поділяється на дві відносно самостійні, але водночас тісно пов'язані між собою частини – логістику готельних послуг і логістику ресторанних послуг. Об'єднує їх, зокрема, історичний аспект розвитку готельно-ресторанної справи, оскільки ще в стародавньому світі існували заклади гостинності, які органічно поєднували готельне та ресторанне (висловлюючись сучасною термінологією) обслуговування клієнтів. Виникнення, розміщення та функціонування таких закладів значною мірою спричинялося розвитком шляхів сполучення та подорожей і було тісно пов'язане зі створенням розгалуженої мережі доріг (як, приміром, у Давньоримській державі) чи функціонуванням караванних шляхів (як у країнах Азії). Як давньоєвропейська дорожня система (за часів Риму), так і давньоазійська система караванних шляхів охоплювали територію сучасної України, однією із визначальних ознак якої залишається надзвичайно вигідне транспортно-географічне (або геологістичне) положення – на перехресті євразійських комунікацій.

Зокрема, залишки давньоримського дорожнього будівництва на території сучасної України можна знайти нині в трьох місцях, а саме: 1) в Криму, де 62 р. н.е. римляни збудували “Via Мілітаріс” – військову дорогу, завдовжки 100 км, що з'єднувала фортецю Гаракс (біля сучасної Ялти) з Херсонесом; 2) у Кам'янці-Подільському, де, за деякими даними, римляни в 100 р. н. е. збудували арковий міст, що є в основі сучасного Замкового мосту, який з'єднує замок з містом-фортецею; 3) в Закарпатті, яке за часів Стародавнього Риму було східною частиною провінції Паннонія, що

охоплювала сучасні Австрію та Угорщину, та в цілющих джерелах якого (відомих і нині) відновлювали сили римські легіонери.

Літературні джерела та публікації з теми статті охоплюють як книги з історії готельно-ресторанної справи та туризму [3; 4; 5], так і літературу з логістики туризму та готельно-ресторанного бізнесу, історичних аспектів логістики, в тому числі в Україні, включаючи доробок автора в цій царині [1; 2; 6; 7; 8].

Метою статті є висвітлення історичних взаємозв'язків у розвитку готельно-ресторанної справи та транспортно-логістичної діяльності та з'ясувати роль геологістичного чинника в формуванні та функціонуванні стародавніх готельно-ресторанних закладів Європи (за часів Давньоримської імперії) та в державах Азії, в тому числі на території сучасної України.

Виникнення закладів готельного призначення історично було спричинене бурхливим економічним і культурним розвитком суспільства, налагодженням господарських зв'язків між різними країнами та регіонами світу. У людей з'явилася потреба в подорожах і поїздках. Подорожі були тривалими та небезпечними (так в XIII ст. Марко Поло дістався з Італії до Китаю 2,5 року), отже, мандрівники були змушені шукати собі їжу та місце, для ночівлі в дорозі. У подорож вони вирушали не заради задоволення: купці розраховували отримати прибуток, вигідно продавши заморські товари; прочан вабило в дорогу релігійне натхнення; учених-дослідників – пізнання світу, розширення свого світогляду; державних чиновників і гінців-накази зверхників тощо.

Готелі в сучасному розумінні виникли ще в часи Стародавньої Греції. Споруджувалися вони поблизу місць, де відбувалися громадські свята, поблизу численних храмів, як, наприклад, в Олімпії біля храму Афродити й інших культових пам'яток. Мобільність населення в епоху античності була напрочуд високою. Такі події, як Олімпійські ігри, збирали атлетів, глядачів, а також торговців і ремісників (тобто споживачів і постачальників товарів та послуг) з усієї Древньої Еллади. На околицях Олімпії будувалися споруди, павільйони для проживання в них атлетів, а також для надання всіляких побутових послуг. Ці традиції були продовжені та значно розширені за часів Давнього Риму, особливо з бурхливим розвитком мережі високоякісних транспортних шляхів, яка охопила територію не лише Італії, а й усієї обширної Давньоримської держави, зокрема, усього Середземномор'я (рис. 1). Ці шляхи призначалися передусім для військових загонів (знаменитих давньоримських легіонів), а також для збирачів податків, купців, паломників, а також мандрівних (художників, архітекторів, лікарів, музикантів, акторів тощо). Уздовж цих шляхів повсюдно виникали приватні постоялі двори та заїзди, а також була створена державна мережа “поштових станцій”, де ті, хто подорожував у державних справах, могли змінювати коней, а також отримувати їжу та ночліг. На цих станціях можна було замовити послуги гіда, визначити маршрут, отримати мапу з описом визначних пам'яток. Однак через низький рівень обслуговування і комфорту в притулках (готелях) для подорожніх (вони називалися “*hospitum*”) зупинялися лише їх за крайньої потреби, коли не було можливості зупинитися у знайомих або родичів. У “госпітумах” того часу протікали дахи під час дощу, небезпечним було й саме проживання.

Рис. 1. Володіння Давньоримської імперії [6]

У столиці імперії – Римі послуги з проживання поєднували з послугами харчування (чи навпаки?), такі заклади називались тавернами. Їх визначальними ознаками, своєрідною “рекламою” були колони, оперезані ланцюгом фляг, та червоні ковбаси, що висіли уздовж стін зовні. Підлоги таверн були викладені яскравою мозаїкою, а стіни всередині приміщення прикрашали картини. Цікаво, що термінологія готельної галузі багато чим зобов’язана римлянам. Так, міжнародний термін *hospitality* (*гостинність*) походить від латинського *hospitum* (*госпіції*). Однокорінними словами є *host* (*хазяїн*), *hospice* (*притулок*), *hotel* (*готель, отель*).

З появою регулярного державного поштового сполучення (за часів імператора Октавіана Августа, на початку нашої ери) з’явилися і державні постоялі двори. Вони створювалися в містах і на головних шляхах, якими проїжджали кур’ери та державні службовці від Риму аж до Малої Азії (*Via Ignatia* - Ігнатійова дорога) або до Галлії і далі – до Британії (*Аврелійова дорога*), яка теж вже мала розвинену мережу доріг (рис. 2). Такі державні постоялі двори на давньоримських дорогах розміщувалися один від одного на відстані одного дня поїздки конем (приблизно 40-50 км). Із завоюванням нових територій і розширенням володінь Давньоримської держави разом із системою високоякісних доріг на нові провінції та підкорені країни поширювалися римські звичаї, господарська й організаційна структури.

Рис. 2. Дорожня система Британії часів Стародавнього Риму [7; 21]

В основу організації готельної справи в Римській імперії була покладена розроблена державною владою класифікація готелів. Так, існувало два типи готелів: для патрициїв (“мансіонес”) і для плебеїв (“стабулярії”). Давньоримський готель являв собою певний комплекс приміщень досить широкого функціонального призначення: це були не лише кімнати для розміщення подорожніх, а й складські приміщення, стайні, крамниці, майстерні тощо. Готелі, як правило, будувалися з каменю і надавали розпорядженні необхідний перелік послуг, у зимовий час вони обігрівалися. Деякі готелі призначалися лише для офіційних осіб зі спеціальними документами, що видавалися державною владою. До речі, ця традиція збереглася дотепер у формі спеціальних приміщень для особливо важливих персон (VIP) у аеропортах, на вокзалах.

З розвитком господарських відносин у Давньоримській державі вимоги мандрівників до умов проживання та обслуговування зростали. Відповідно виникли численні багато облаштовані та заможні постоялі двори. За свідченнями Цицерона, в них були лазні, масажні. За порядок, чистоту та дотримання законності при наданні послуг у давньоримських постоялих дворах відповідали спеціальні державні чиновники – еділи. Постоялі двори були зобов’язані вести список гостей і бухгалтерію.

Своєрідною формою “готельно-ресторанних” придорожніх закладів в державах Азії (з стародавніх Вавилоні та Єгипті, а також Сирії, Палестині, на територіях сучасної Туреччини, Ірану, Афганістану, Північної Індії). Були караван-сараї (або караванні будинки), що служили тимчасовим притулком тим, хто мандрував з караванами. Вони стали попередниками постійного двору для поштових карет, а пізніше – мотелів і надавали готельно-ресторанні (сучасними термінами) послуги караванам та іншим мандрівникам. Розміщувалися вони на давніх караванних шляхах на відстані одного дня шляху один від одного. Типовий караван-сарай складався з внутрішнього дворику для тяглових тварин (коні, верблюди, віслюки) і простих кімнат для мандрівників. Приміщення можна було винайняти за певну плату. Враховуючи велику кількість тварин і вантажу, що перевозився, караван-сараї будували у формі великих громадських будівель у містах, на дорогах, в інших населених пунктах. Караван-сарай був одночасно постійним і торговельним двором і мав свою “інфраструктуру”, що звичайно складалася зі стайні, колодязя, складів для зберігання товарів, житлових приміщень для подорожніх, закладів харчування (таверн), крамниць, різноманітних майстерень, голубиної пошти тощо.

Особливо великого поширення караван-сараї набули в X-XVII століттях, із зростанням міст і пожвавленням транзитної караванної торгівлі. Найпоширенішими були два типи караван-сараїв: зальні та з внутрішнім подвір'ям. Перші були характерні для Вірменії та являли собою прямокутні будинки, поділені на нефи. Середній неф призначався для людей і товарів, у бічних нефх утримувалися тварини. У другому типі караван-сараїв для розміщення людей і зберігання товарів служили відкриті у внутрішнє подвір'я невеликі приміщення, розташовані в один або декількох поверхів, тварини утримувалися на подвір'ї. Караван-сараї на дорогах зміцнювалися оборонними стінами або прибудову до культових будівель. На транзитних шляхах караван-сараї почали втрачати своє значення з розвитком залізниць та інших сучасних видів транспорту. Один з караван-сараїв зберігся дотепер в Іспанії, у Гренаді: навколо внутрішнього подвір'я на трьох поверхах будівлі розташовані номери. Такі караван-сараї трапляються і в Стамбулі. Загалом у Туреччині збереглося понад 100 караван-сараїв, які нині функціонують як музеї і доступні екскурсантам.

На території України згадки караван-сараї були в Криму (за часів існування Кримського ханства) та в Кам'янці-Подільському (тут у XVI-XVII ст. караван-сарай розміщувався на березі річки Смотрич, під стінами фортеці, нині про це нагадує назва цієї місцевості – Карвасари (спотворене “караван-сарай”). Караван-сараї в Османській імперії (а до них належав і караван-сарай у Кам'янці-Подільському, створений за часів турецької окупації Поділля в 1677-1699 рр.) виконували певні соціальні функції. Так, кожний мандрівник, незалежно від національності та віросповідання, отримувач нічліг на три доби із харчуванням, медичним оглядом, а бідняки – ще й нове взуття, і все це – за рахунок держави. Після закінчення цього терміну треба було або платити за проживання і надане обслуговування, або вирушати далі. Караван-сараї були поширені на всій території, де панувало мусульманство: від Піренейського півострова до Індії, від Центральної Азії до Північної Африки.

Із стародавніх шляхів Азії, уздовж яких концентрувалися караван-сараї, найвідомішим є Великий шовковий шлях, який почав функціонувати на межі II-I ст. до н. е.

Він починався від Східного Середземномор'я (південна гілка) та Причорноморського степу (північна гілка), далі простягався через Малу Азію та Сирію до Ірану, вів до Бухари та Самарканду, потім через Північний Памір - до Кашгару та Яркенду, тут знову роздвоювався, оминаючи з півночі та півдня пустелю Такла-Макан і сходився біля озера Лобнор, а відтак йшов у степи, населені кочовими народами, а потім – у Китай. Цим шляхом китайські купці діставалися не тільки Центральної Азії та Північної Індії, а й країн Передньої Азії та Європи. Китайці підкорили племена, які жили вздовж Великого шовкового шляху, від витоків ріки Хуанхе до міста Кашгар, забезпечили безперервні подорожі маршрутом, що проклав офіцер китайського імператора Чжан Цянь у 138-126 рр. до н. е. Арабські історики того часу вважали, що шлях від Червоного моря до Китаю триває 200 денних переходів. Реально ж ніхто не міг так швидко подолати цей шлях, оскільки каравани повинні були зупинятися в містах, вести торгівлю. Насправді мандрівник, щоб дістатися, наприклад, із Генуї до Китаю, витрачав на це два–три роки (як, приміром, Марко Поло). Ще один відомий караванний маршрут вів від сучасного Стамбулу до столиці Агрії – міста Могхул у Північній Індії, де знаходиться палац Тадж-Махал (нині це одне із семи сучасних чудес світу).

Історично готельно-ресторанна справа розвивалася в тісному взаємозв'язку з транспортно-логістичною діяльністю (висловлюючись сучасною термінологією). Саме розвиток дорожніх шляхів у Давньоримській державі сприяв створенню різноманітних закладів для розміщення та харчування подорожніх – заїжджих дворів, а в містах – двох типів готелів – мансіонес та стабуляріїв. Давній Рим мав добре розвинену систему брукованих доріг, що сягали найвіддаленіших куточків Імперії, наприклад, у Криму дотепер збереглися залишки давньоримської дороги – Віа Мілітаріс. Найвідомішими дорогами Давньоримської держави були Аппійова та Ігнатієва, що з'єднували найкоротшим шляхом Рим і Константинополь. Придорожні готельно-ресторанні заклади на караванних шляхах Азії (Схід) називалися караван-сараї. Це були потужні кількоповерхові споруди, в яких могли розміститися люди, тяглові тварини, вантажі. Згадки про існування караван-сараї в Україні в минулому свідчать історичні назви деяких поселень, наприклад, поблизу Кам'янка-Подільського. Отже, логістика в готельно-ресторанному бізнесі має давні історичні корені, вивчення яких може стати перспективним напрямом дослідження логістики в готельно-ресторанному бізнесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Смирнов І.Г.* Логістика туризму: навчальний посібник / І.Г. Смирнов. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
2. *Олійник Я.Б.* Міжнародна логістика: навчальний посібник / Я.Б. Олійник, І.Г. Смирнов. – К.: Обрії, 2011. – 540 с.
3. *Федорченко В.К.* Історія туризму в Україні: навчальний посібник / В.К. Федорченко, Т.А. Дьорова. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.
4. *Мунін Г.Б.* Управління сучасним готельним комплексом: навчальний посібник / Г.Б. Мунін, А.О. Зміюв, Г.О. Зінов'єв, Є.В. Самарцев, О.О. Гаца, К.П. Максимець, Х.Й. Роглев / За ред. С.І. Дорогунцова – К.: Ліра – К, 2005. – 520 с.
5. *Паньків Н.М.* Історія розвитку туризму: тексти лекцій / Н.М. Паньків, А.С. Ковальчук.

- Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 88 с.
6. *Смирнов І.Г.* Еврoлогистика по-древнеримски / И.Г. Смирнов // *Logistics*. – 2008. – № 4 – С. 42-47.
  7. *Yakovenko N.L.* A Concise British History / N.L. Yakovenko. – К.: Bohdana, 1999. – 192 p.
  8. *Смирнов І.Г.* Історико-архітектурний заповідник “Кам’янець” як туристичне диво України: логістичний вимір / І.Г. Смирнов // *Наук. записки Тернопільського НПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія*. – 2011. – № 2 (Вип. 30). – С. 8-16.

*Стаття: надійшла до редколегії 29.05.2012
прийнята до друку 08.06.2012*

LOGISTICS IN HOSPITALITY: HISTORICAL ASPECTS

I. Smirnov

*Kyiv National Taras Shevchenko University,
Kyiv, Ukraine*

Solved historical relationships in the development of hotel and restaurant business and transportation and logistics activities (modern terminology). Shown a significant role of a historical factor in the formation and functioning of the old hotel and restaurant establishments in Europe (during the Roman Empire) and in Asian countries, including the territory of modern Ukraine.

Keywords: field of hospitality, logistics, hotel, hotel and restaurant business, transportation and logistics activities.

ЛОГИСТИКА В СФЕРЕ ГОСТЕПРИИМСТВА: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

И. Смирнов

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
г. Киев, Украина*

Раскрыты исторические взаимосвязи в развитии гостинично-ресторанного дела и транспортно-логистической деятельности (современной терминологией). Показана существенная роль геологистического фактора в формировании и функционировании древних гостинично-ресторанных заведений Европы (во времена Древнеримской империи) и в государствах Азии, в т.ч. на территории современной Украины.

Ключевые слова: сфера гостеприимства, логистика, отель, гостинично-ресторанный бизнес, транспортно-логистическая деятельность.